

ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF RESTRICTIONS OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Шаповал В.Д., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцький національний університет імені Миколи Остроградського

Висоцька А.Є., студентка II курсу факультету права, гуманітарних та соціальних наук
Кременчуцький національний університет імені Миколи Остроградського

Поліщук С.Г., студент VI курсу факультету права, гуманітарних та соціальних наук
Кременчуцький національний університет імені Миколи Остроградського

За всю історію існування людство постійно стикалось із надзвичайними, непередбачуваними ситуаціями та збройними конфліктами, що спонукали владу вводити режим воєнного стану в країні. Проте запровадження воєнного стану обов'язково веде за собою обмеження прав та свобод як групи осіб, так і всього населення країни, а також порушує питання гарантування прав громадян державою. В статті аналізуються особливості обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні, а також чинні акти законодавства України, що закріплюють ті права та свободи людини, які можуть бути обмежені. Наводяться приклади обмеження прав і свобод людини і громадянина в інших державах.

Обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану мають виключно тимчасовий характер. Права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише в тому випадку, якщо це прямо передбачено Конституцією України та не суперечить нормам міжнародного права. Тільки в такому випадку обмеження можуть вважатися правомірними та законними.

На сьогоднішній день питання щодо обмежень прав та свобод людини та громадянина у правовій державі з боку органів державної влади стало найбільш актуальним. Основними фактами порушення прав і свобод людини і громадянина є порушення з боку держави, зокрема це воєнна агресія, а також порушення з боку окремих осіб.

Законодавством України передбачено, що у період дії воєнного стану права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише в тій мірі, в якій це необхідно для безпеки держави, населення та оборони країни. Тому встановлення певних заборон, викликаних зазначеним правовим режимом, повинно носити виключно тимчасовий характер. Такі заборони діють до періоду поки не будуть усунені обставини, які спричинили введення воєнного стану.

В умовах воєнного стану не скасовуються певні права, а обмежується їх здійснення, тобто обсяг прав. Проте невід'ємні права та свободи, такі як право на життя, право на житло, право на повагу до гідності та інші, не підлягають будь-якому обмеженню і захищаються відповідними нормативно-правовими актами.

Для швидкого реагування на завдання, що постають перед державою встановлювалась низка заходів, що обмежувала права та свободи людини і громадянина до того часу, поки безпека не буде усунена.

Ключові слова: правомірне обмеження прав та свобод людини і громадянина, обмеження прав та свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, воєнний стан.

Throughout the history of existence, humanity has constantly encountered extraordinary, unpredictable situations and armed conflicts, which prompted the authorities to impose martial law in the country. However, the introduction of martial law necessarily leads to the restriction of the rights and freedoms of both a group of persons and the entire population of the country, and also raises the issue of guaranteeing the rights of citizens by the state. The article analyzes the peculiarities of the restriction of the rights and freedoms of a person and a citizen under the conditions of martial law in Ukraine, as well as the current acts of Ukrainian legislation, which establish those rights and freedoms of a person that may be limited. Examples of restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen in other states are given.

Restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of martial law are of an exclusively temporary nature. The rights and freedoms of a person and a citizen can be limited only if this is directly provided for by the Constitution of Ukraine and does not contradict the norms of international law. Only in this case, restrictions can be considered legitimate and legal.

To date, the issue of restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen in a state governed by the rule of law by state authorities has become the most urgent. The main facts of violation of the rights and freedoms of a person and a citizen are violations by the state, in particular, military aggression, as well as violations by individuals.

The legislation of Ukraine stipulates that during the period of martial law, the rights and freedoms of a person and a citizen may be limited only to the extent that it is necessary for the security of the state, the population and the defense of the country. Therefore, the establishment of certain prohibitions caused by the specified legal regime should be of an exclusively temporary nature. Such bans are in effect until the circumstances that led to the introduction of martial law are eliminated.

Under martial law, certain rights are not abolished, but their exercise, that is, the scope of rights, is limited. However, inalienable rights and freedoms, such as the right to life, the right to housing, the right to respect for dignity, and others, are not subject to any restrictions and are protected by relevant legal acts.

To quickly respond to the tasks facing the state, a number of measures were established that limited the rights and freedoms of a person and a citizen until the danger is eliminated.

Key words: legitimate restriction of human and citizen rights and freedoms, restriction of human and citizen rights and freedoms under martial law, martial law.

У сучасній державі права та свободи людини і громадянина є найбільшою цінністю, що певним чином вказує на гарантію демократичного розвитку суспільства. Держава підпорядковується інтересам громадян, тобто всі державні органи повинні забезпечувати, охороняти та захищати права людини. Суспільство ж у свою чергу контролює втілення цих прав у життя.

За всю історію існування людство постійно стикалось із надзвичайними, непередбачуваними ситуаціями та збройними конфліктами, що спонукали владу вводити режим воєнного стану в країні. Проте запровадження воєнного стану обов'язково веде за собою обмеження прав та свобод як групи осіб, так і всього населення країни, а також порушує питання гарантування прав громадян державою.

Зокрема, внаслідок розгортання повномасштабної війни на всій території України 24 лютого 2022 року було введено воєнний стан. Відповідно задля безпеки населення та усунення збройної агресії, що прямо загрожує його життю, запроваджено низку обмежень, що стосуються прав та свобод людини.

Проблема правомірного обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах особливих правових режимів, зокрема воєнного стану, є дуже актуальною темою дослідження. Зокрема, дослідженням даного питання займалися Савчин М., Фігель Ю., Мельник Р., Проць І., Лазарев В., Малиновська Т., Маєтний М., та інші дослідники.

Метою статті є визначення особливостей поняття правомірного обмеження прав та свобод людини в умовах воєнного стану, а також дослідження обмежень прав та свобод людини в у мовах воєнного стану на прикладі зарубіжних країн

На сьогоднішній день питання щодо обмежень прав та свобод людини та громадянина у правовій державі з боку органів державної влади стало найбільш актуальним. Основними фактами порушення прав і свобод людини і громадянина є порушення з боку держави, зокрема це воєнна агресія, а також порушення з боку окремих осіб.

Проаналізувавши літературу, на нашу думку, під правомірним обмеженням прав і свобод людини варто розуміти таке втручання у права і свободи людини і громадянина, яке є законним, доцільним та допустимим міжнародним та внутрішньодержавним (національним) правом. Головною метою обмеження є охорона таких суспільних цінностей, як життя, свобода, честь і гідність, а також забезпечення громадського порядку, підтримання державної безпеки [11].

Класифікація обмежень прав і свобод людини та громадянина дає можливість певним чином зрозуміти сутність обмеження та межі, на які воно поширюється. Отже, І. М. Проць виділяє такі категорії правомірного обмеження прав і свобод людини:

Обмеження прав і свобод у межах кримінального процесу, оскільки воно викликано необхідністю успішного протидіювання кримінальному процесу.

Обмеження основних прав і свобод зумовлені спеціальним правовим статусом особи. Метою таких обмежень є забезпечення неупередженості посадових та службових осіб, при виконанні владних повноважень попередження «конфлікту інтересів» та забезпечення функціонування державного апарату, органів місцевого самоврядування та стратегічних галузей економіки, таких як електроенергетика та транспорт.

Обмеження основних прав та свобод у виборчому процесі. Зокрема, законодавство України та Конституція чітко закріплюють умови й межі обмеження. До таких обмежень можна віднести, наприклад відсутність права голосу громадян, які визнані судом недієздатними та інші.

Обмеження прав і свобод в умовах особливих правових режимів. Особливі правові режими запроваджуються у разі виникнення, в широкому сенсі, загрози національним інтересам країни, які у свою чергу впливають із потреб громадян, суспільства та держави [2, с. 359].

Категорія обмеження прав та свобод людини в умовах особливих правових режимів, зокрема в умовах воєнного стану, є основним предметом дослідження в даній статті. Тому розглянемо більш детально яким чином і в яких межах можуть бути обмежені окремі права і свободи людини в умовах воєнного стану.

Варто зазначити, що особливості обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах особливих правових режимів закріплюються у Конституції України, Законі «Про правовий режим надзвичайного стану», Законі «Про правовий режим воєнного стану» та інших законах України.

Розглядаючи особливості обмеження прав та свобод людини та громадянина в у мовах воєнного стану, треба

звернути увагу на поняття «воєнний стан». Зокрема, під зазначеним станом слід розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Досліджуючи конституційні положення, які регламентують обмеження прав осіб на період дії воєнного стану, науковці вдаються до їх класифікації. Зокрема, М. І. Маєтний виділяє такі групи обмежень:

1. Загальні обмеження, які стосуються фізичних та юридичних осіб.

2. Кримінальні процесуальні обмеження, що реалізуються у кримінальному процесі. Вони регламентовані у Кримінальному процесуальному кодексі та Законах України, які були прийняті Верховною Радою України та з метою забезпечення ефективності здійснення кримінального провадження [6].

На жаль, через обмежений обсяг дослідження, складно розглянути виключно всі обмеження та їх підстави в умовах воєнного стану. Тому, зупинимось на категорії загальних обмежень, які застосовуються на період воєнного стану та стосуються фізичних осіб.

Запровадження воєнного стану, як одного із різновидів правового режиму, завжди являє собою загрозу для основних прав та свобод. Саме тому, обмеження конституційних прав та свобод людини та громадянина, які закріплені та передбачені чинним законодавством України та які можуть бути застосовані в умовах надзвичайного та воєнного стану, є вичерпними та не підлягають розширеному тлумаченню [4, с. 72].

Таким чином, законодавство України передбачає, що у період дії воєнного стану права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише в тій мірі, в якій це необхідно для безпеки держави, населення та оборони країни. Тому встановлення певних заборон, викликаних зазначеним правовим режимом, повинно носити виключно тимчасовий характер. Такі заборони діють до періоду поки не будуть усунені обставини, які спричинили введення воєнного стану.

Варто також зазначити, що обмеження спричинені воєнним станом не повинні викликати дискримінацію осіб за ознакою статі, мови, національності, раси, походження, місця проживання, переконань та за іншими ознаками.

Відповідно до Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні» передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України права та свободи людини і громадянина можуть обмежуватись, а також можуть вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану [5].

Проаналізувавши зазначені документи можна виділити такі права та свободи фізичних осіб, що можуть бути обмежені:

- право на недоторканність житла;
- право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- право на невтручання в особисте і сімейне життя;
- свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України;

– право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань;

– право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

– право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації;

– право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

– право на підприємницьку діяльність;

– право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю;

– право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;

– право на освіту.

Законом передбачається вичерпний список тих прав, які забороняється обмежувати за будь-яких умов. До таких прав і свобод, які закріплені у ч.2 ст. 64 Конституції України, відносять право на рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом (ст. 24), на громадянство та право на зміну громадянства (ст. 25), на життя (ст. 27), на повагу до гідності (ст. 28), на свободу та особисту недоторканість (ст. 29), надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них (ст. 40), на житло (ст. 47), на рівні права та обов'язки кожного із подружжя у шлюбі та сім'ї (ст. 51), на рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (ст. 52), на судовий захист прав і свобод людини і громадянина (ст. 55), на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди (ст. 56), на знання своїх прав і обов'язків (ст. 57), на гарантію, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ст. 58), на професійну правничу допомогу (ст. 59), не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60), не можливість бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61), на презумпцію невинуватості (ст. 62), на гарантію того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63) [1].

Відзначимо, що введення воєнного стану також не може бути підставою для посягання на життя людини, застосування насильства, тортур та будь-якого жорсткого поводження, що принижує людську гідність. В протилежному випадку за таке поводження передбачається відповідальність згідно із законом.

Особливої уваги заслуговують історичні приклади запровадження воєнного стану в інших державах світу. Метою запровадження воєнного стану, відповідно до світового досвіду, є зноннайбільше забезпечення оборони країни, а також усунення зовнішніх та внутрішніх загроз критичного рівня. Зокрема, такими загрозами є зовнішня агресія, яка включає в себе військовий напад або в різні форми «гібридних» війн, антиурядові виступи, спроби державного заколоту в країні та масові заворушення, що мають різні причини, стихійні лиха, екологічні та техногенні катастрофи, що мають широкомасштабні наслідки [7].

Історія налічує багато випадків запровадження воєнного стану. Так, зазначений правовий режим діяв у Туреччині (2016–2018 р.), Філіппінах (2017 р. – триває), Пакистані (1971–1978 р.), Південній Кореї (1948 р.), Китаї (1989 р.), Таїланді (2014–2015 р.), Грузії (2008 р.), Канаді (1970 р.) та інших країнах. Отже розглянемо деякі випадки запровадження воєнного стану у країнах світу.

Одним з найвідоміших випадків є введення воєнного стану генералом Войцехом Ярузельським у Польщі

з 12 грудня 1981 року по 22 липня 1983 року. Метою запровадження правового стану є придушення руху протесту на чолі з профспілкою «Солидарність», яка зробила значний внесок у боротьбу польського народу з комуністичним режимом.

Можна виділити такі обмеження, що стосувались громадянських прав, викликані зазначеним правовим режимом:

1. Комендантська година.

2. Призупинена можливість перетину кордону.

3. Заборона пересування за межі воєводського місця проживання без перепустки.

4. Цензура листування та заборона дзвінків.

5. Обмеження діяльності ЗМІ.

6. Припинення роботи громадських профспілок та більшості організацій.

7. Заборона страйків, акцій протесту та маніфестацій.

8. Призупинено навчання в школах та університетах [8].

Проаналізувавши ст. 233 Конституції Польщі, можемо виділити такі права, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану. До них належить свобода господарської діяльності, особиста свобода та особиста недоторканість, право на недоторканість житла, свобода пересування і перебування на території Польської Республіки, право на об'єднання у професійні спілки та право на страйк, право на власність, право на безпечні і здорові умови праці, свобода праці, право на відпочинок.

В свою чергу не можуть бути обмежені право на повагу честі та гідності людини, право на громадянство, право на охорону життя, право на гуманне поводження, на кримінальну відповідальність, право на справедливий та компетентний суд, право на правовий захист приватного, сімейного життя, честі і доброго імен, свобода совісті та релігії, право на звернення з петиціями, скаргами, пропозиціями, право на охорону прав дитини [9].

Іншим загальновідомим випадком є запровадження воєнного стану у Югославії з 24 березня 1999 р. до 10 червня 1999 р. Його введення пов'язують з операцією НАТО, що має назву «Союзницька сила».

Під час дії воєнного стану діяли такі обмеження прав та свобод людини та громадянина:

1. Комендантська година [7].

Варто виділити, що в цьому випадку під час запровадження воєнного стану окрім правомірного обмеження масово порушувались права людини. Зокрема, зазнавали переслідувань ЗМІ та активісти громадянського суспільства, були вбивства, незаконні затримання, випадки, коли люди зникали безвісти, а також тортури [10]. Тобто, були порушені основоположні права та свободи людини та громадянина, які не можуть бути порушеними за будь-яких обставин.

Отже, обмеження прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану мають виключно тимчасовий характер. Права та свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише в тому випадку, якщо це прямо передбачено Конституцією України та не суперечить нормам міжнародного права. Тільки в такому випадку обмеження можуть вважатися правомірними та законними.

Також ми визначили, що в умовах воєнного стану не скасовуються певні права, а обмежується їх здійснення, тобто обсяг прав. Проте невід'ємні права та свободи, такі як право на життя, право на житло, право на повагу до гідності та інші, не підлягають будь-якому обмеженню і захищаються відповідними нормативно-правовими актами.

Також розглянули загальновідомі випадки запровадження воєнного стану у країнах світу, який вводиться задля усунення збройної агресії, масового заворушення, повстання або терористичного акту. Для швидкого реагування на завдання, що постають перед державою встановлювалась низка заходів, що обмежувала права та свободи людини і громадянина до того часу, поки небезпека не буде усунена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 6.11.2022).
2. Проць І. М. Окремі організаційно-правові механізми обмеження основних прав і свобод людини і громадянина за законодавством України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 381–384.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 15.11.2022)
4. Лазарев В. В., Малиновська Т. М. Особливості гарантування прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*. Харків, 2022. С. 71–73.
5. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 15.11.2022) .
6. Маєтний М. І. Правові підстави для обмеження прав і основних свобод людини в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 2 (43). С. 13–16.
7. Гвоздь В. І. Воєнний стан і права людини. *Бінтел : журнал геополітичної аналітики*. 2018. № 4. С. 26–35.
8. Wojtek Duch. Stan wojenny w Polsce 1981-1983. *Jaruzelski kontra Solidarność*. URL: <https://historia.org.pl/2021/12/10/stan-wojenny-w-polsce-1981-1983-jaruzelski-kontra-solidarnosc/> (дата звернення 21.11.2022).
9. Конституція Польської Республіки (з передмов. В. Шаповала). Київ : Москаленко О. М., 2018. 82 с.
10. Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1999 – Federal Republic of Yugoslavia, 1 January 1999. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6a8ae0.html> (дата звернення 22.11.2022).
11. Хіла І. Ю. Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід : дис. ... д-р. філос. наук : 081. Ужгород, 2021. 180 с.